

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ЕКОНОМСКИ ФАКУЛТЕТ
- Наставно-научном већу –

Одлуком Наставно-научног већа Економског факултета у Нишу број 04 – 705 од 13. 03. 2015. године, именовани смо за чланове Комисије за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата **мр Милана Нововића** под називом „**УЛОГА РЕГИОНА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ У ПРИВРЕДНОМ РАЗВОЈУ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА РАЗВОЈ ТУРИЗМА**“, о чему подносимо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. ОСНОВНИ ПОДАЦИ О ДИСЕРТАЦИЈИ

Докторска дисертација кандидата мр Милана Нововића под називом „**УЛОГА РЕГИОНА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ У ПРИВРЕДНОМ РАЗВОЈУ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА РАЗВОЈ ТУРИЗМА**“ изложена је на 241-ој страни текста, укључујући списак коришћене литературе са 172 наслова (уџбеници, монографије, студије, чланци, статистички извештаји и друго), 36 интернет извора (веб странице државних институција, института, информативних гласила итд.), као и 81 табелу, 10 карата, 19 графика и 6 шема, о чему постоји посебан приказ на почетку докторске дисертације.

Дисертација се, поред увода (1-12), закључка (224-231) и списка литературе (232-241), састоји од *пет поглавља* и то:

Прво поглавље: Регионални развој Републике Србије кроз историју (13-41);

Друго поглавље: Потенцијали привредног развоја региона Западне Србије (42- 83);

Треће поглавље: Туристички ресурси региона Западне Србије (84-119);

Четврто поглавље: Значај туризма у привредном развоју региона Западне Србије (120-155); и

Пето поглавље: Место региона Западне Србије у привредном развоју (156-223).

2. АНАЛИЗА ДИСЕРТАЦИЈЕ

У *уводном делу* докторске дисертације, кандидат полази од теоријског објашњења привредног развоја као најзначајније компоненте друштвеног развоја - феномена који се, у савременим условима глобализације и децентрализације, све више потенцира на локалном и регионалном нивоу. У таквим условима, локалне и регионалне власти требало би да преузму много већу одговорност за развој сопственог подручја, што би могло да омогући побољшање квалитета живота, отварање нових радних места односно привредни и друштвени напредак земље у целини.

Глобализација, децентрализација, као и конкуренција, како кандидат наглашава, поред многобројних негативних појава, доносе велике изазове и могућности за развој локалне заједнице. Једна од тих великих могућности је и развој туризма. Социјалне, привредне и туристичке иницијативе у локалном интересу морају се комбиновати, што може позитивно деловати и на оптимално коришћење локалних ресурса.

У оквиру јединствене државне територије постоје одређена подручја односно региони, који располажу различитим и разноврсним ресурсима. Постојећи ресурси предодређују и различите привредне делатности које се, захваљујући тим ресурсима,

могу развијати у њима. Они региони који поседују разноврсне ресурсе имају и веће могућности развоја. Уколико се ти ресурси користе на правилан и адекватан начин, онда ће ти региони имати већу улогу у привредном развоју земље као целине.

Пракса савремених земаља показала је да се региони, који поседују разноврсне туристичке атрактивности, опредељују за развој туризма као водеће привредне делатности. На тај начин, кроз развој туристичких активности у региону, поспешује се његов привредни развој, што у крајњој линији доприноси и привредном развоју земље.

Полазећи од оваквог теоријског образложења, кандидат се одлучио да емпиријски истражи један део територије Србије, који по његовом мишљењу има највише туристичких потенцијала у нашој земљи. Реч је о региону Западне Србије, који би тај потенцијал могао да искористи за покретање туристичке делатности. Међутим, није пожељно ни за једну земљу, па тако ни за Србију, да свој привредни развој заснива само на развоју туризма. Због тога је у дисертацији тежиште на туризму, уз комплементарни развој са осталим привредним делатностима, пре свега са пољопривредом, прерађивачком индустријом, занатством итд. Развојем привреде региона Западне Србије, то јест свих његових потенцијала, а посебно туристичких, може се отворити нова шанса и за привреду Србије.

У том правцу, кандидат је, на основу изабраног предмета истраживања, покушао да одговори на веома сложена питања: *Какве су могућности привредног развоја региона Западне Србије кроз развој туристичке делатности и каква је улога тог региона у привредном развоју земље у будућности, ако се крене путем коегзистенцијалног развоја привредних делатности?*

У првом поглављу дисертације, под називом „**Регионални развој Републике Србије кроз историју**“, кандидат, пре свега, полази од објашњења различитих феномена као што су: регионализација, регионализам и региони, наводећи њихово прецизно разграничење, као и од еврорегиона који су данас све више у употреби. Поред тога, у овом поглављу, посебну пажњу кандидат је посветио анализи регионализације Србије кроз историју: до Првог светског рата, затим између два светска рата, као и регионализацији која је била присутна у СФР Југославији и СР Југославији.

Изучавајући доступну литературу о наведеном проблему, кандидат закључује да се, историјски посматрано, регионални развој Србије - Југославије - Србије, не може објаснити нити разумети истраживањем само економских диспаритета. Кроз тај проблем прелама се и питање државног устројства и национално питање, што је резултанта различитих историјских утицаја. Анализом регионалног развоја у СФР Југославији и СР Југославији указује се на најзначајније карактеристике и обележја тог пута, који се у значајној мери могу искористити код дефинисања региона у границама данашње Србије.

Следећа целина овог поглавља посвећена је регионализацији Републике Србије у новом миленијуму. Различити предлози регионализације Србије, који су се појавили у научним, стручним и политичким круговима почетком XXI века, ишли су у правцу стварања новог концепта регионализације, који је имао за циљ да распореди и добрим делом пренесе одговорност за економски развој на све чиниоце у земљи, а посебно на регионални и локални ниво одлучивања, што је и карактеристика данашњег развоја савремених држава, како то кандидат наводи у уводу делу дисертације.

Када је реч о актуелној регионализацији Републике Србије, кандидат указује да је она, једним делом, резултат и политичких компромиса, па из тог разлога сматра да се у мањој мери може кориговати. Према његовом предлогу, Србија би била подељена на шест (уместо садашњих пет) територијално уједначених региона: регион Војводине, регион Београда, регион Западне Србије, регион Централне Србије, регион Југоисточне Србије и регион Косова и Метохије.

У регион Западне Србије, што је предмет докторске дисертације, кандидат је уврстио четири области: Мачванску, Колубарску, Златиборску и Моравичку. Овакво опредељење он је базирао на неколико критеријума: међусобна повезаност и сарадња појединих општина, упућеност становништва у заједничке привредне, културне и друге токове, заједничка изграђеност инфраструктурних објеката, повезаност државних органа, јавних и приватних предузећа и слично.

У другом поглављу дисертације, које носи назив **„Потенцијали привредног развоја региона Западне Србије“** кандидат анализира географски, геостратешки, саобраћајни и туристички положај Републике Србије, наглашавајући да се преко њене територије пружају најкраће и најрационалније транзитне друмске и железничке везе од западне и средње Европе ка делу земаља јужне Европе, као и земљама Блиског и Далеког истока. У том смислу, са туристичког становишта посматрано, Србија има веома добар положај, јер се налази на такозваном источном туристичком правцу, као једном од најважнијих праваца туристичког кретања у Европи.

Из таквог геостратешког положаја Републике Србије произилази и географско-туристички положај региона Западне Србије. Он је веома повољан, а огледа се у односу према главним туристичким правцима у Србији, према главним туристичким дисперзитивима и према суседним и даљим регионима, као и суседним земљама. Како кандидат наглашава, регион Западне Србије је окружен великим дисперзитивима на растојању до 150 км од Београда и туристичким вредностима других региона, па због тога има велике могућности да валоризује своје туристичке вредности.

Да би се искористио релативно добар географско-туристички положај и тако обезбедио приступ природним и антропогеним туристичким вредностима у овом делу Србије, потребно је да локалне и регионалне власти, у координацији са националном стратегијом, осавремене саобраћајну путну мрежу. Поред локалних путева у изградњи, веома значајни текући инфраструктурни пројекти од пресудне важности за будућност региона Западне Србије су изградња два коридора: Коридор 11 (аутопут Београд - Јужни Јадран) и Моравски коридор (аутопут Крушевац - Вишеград). Сходно томе, кандидат закључује да добра саобраћајна повезаност, близина већих и мањих градова и сеоских насеља, као туристичких дисперзива у ближем и даљем окружењу могу обезбедити региону Западне Србије значајну конкурентску предност у будућем периоду у односу на друге туристичке регионе и дестинације.

У овом поглављу кандидат анализира становништво и радну снагу региона Западне Србије, где указује на велике проблеме демографског развоја, како региона тако и земље у целини. Природно кретање становништва у региону Западне Србије има негативну тенденцију. Све четири области региона бележе смањење становништва у периоду од почетка 90-их година XX века до пописа 2011. године, при чему је та негативна тенденција посебно изражена у последњих десетак година. Политика која би зауставила све веће проређивање становништва у нашој земљи подразумевала би озбиљан рад на проналажењу нових области, које ће грађанима осигурати виши животни стандард и боље услове живота и рада. Међу тим областима, по мишљењу кандидата, посебна пажња би морала да буде умерена на туристичко активирање села и садејство туризма и пољопривреде у њему, што би умањило не само миграције унутар земље ка већим градовима, већ и емигрирање становништва у иностранство.

Анализирајући структуру запослених по делатностима, кандидат је дошао до закључка да је тржиште рада, како на националном нивоу тако и у региону, више зависно од прерађивачке индустрије, која и даље запошљава највећи део радне снаге. Са друге стране, он јасно указује на чињеницу да је у многим секторима туристичко-привредне делатности запосленост на веома ниском нивоу. Отуда туризам, као комплексна привредна делатност коју чине: саобраћај, угоститељство, трговина на

мало, занатство, комуналне делатности и слично, у савременим условима развоја представља велики потенцијал за повећање запослености у региону Западне Србије.

Поред становништва и радне снаге, у другом поглављу анализирана је и материјална основа привредног развоја региона Западне Србије, коју чине: основни производни фондови, природни извори и инфраструктурни саобраћајни капацитети. Инвестиције у нове основне фондове неравномерно су распоређене, како по секторима, тако и са територијалног аспекта. Реч је о великим структурним неравномерностима које су наслеђене из периода друге половине XX века. Већа улагања у пољопривреду и руралне пределе, кроз развој индивидуалних врста туризма, може допринети смањењу ових неравномерности. У том контексту, једно од централних места би требао да заузме развој инфраструктуре, што би допринело подизању квалитета живота грађана и стварању повољних услова за нове инвестиције.

На крају овог поглавља, кандидат сагледава стање сектора и делатности на локалном нивоу, као и привредне субјекте који су од великог значаја за локални економски развој. Сви градови и већина општина у региону Западне Србије имају разноврсну секторску структуру и бројне делатности. У њима је заступљена пољопривреда, индустрија, трговина, саобраћај и друге делатности, док се туризам налази у зачетку развоја, са визијом да би могао постати једна од водећих делатности привредног развоја региона у будућем периоду.

Како би се убрзао привредни развој региона Западне Србије, неопходно је стимулисати и развијати просперитетне делатности као што је туризам. Са циљем да што боље прикаже и презентира туристичке потенцијале, кандидат се определио да *треће поглавље* дисертације, под насловом „**Туристички ресурси региона Западне Србије**“, посебно посвети туристичким вредностима и атрактивностима, које се налазе на овом простору. По његовом мишљењу, то је изразити развојни потенцијал, који треба искористити у будућности. Специфичности рељефа, климе, биљног и животињског света, богат хидрографски потенцијал, заштићене области, као и бројно културно-историјско наслеђе морају се ставити у функцију развоја.

Регион Западне Србије располаже различитим природним богатствима, која представљају компаративне предности у односу на суседне регионе. Природне атрактивности предодређују неке од савремених селективних врста туризма као што су: рурални, елитни, бањски, еко туризам итд.

Рељефне структуре региона Западне Србије погодне су за развој савременог масовног и селективног туризма. При томе, поједини саставни делови тих структура, због своје специфичности, могу да задовоље тражњу и авантуристичких туриста. На пример, планина Голија са најкомплекснијом еколошком вредношћу и најбољом енергетском тачком због квалитетне руже ветрова, јонизације ваздуха и изузетне биоценозе, може у будућем туристичком развоју имати велики значај у решавању проблема такозваних бизнис-стресова, што ће јој омогућити да постане специфичан центар авантуристичких туристичких кретања.

У погледу климе, сматра се да је оптимална температура за рекреацију људи између 15°C и 25°C. Како ову температуру има регион Западне Србије у летњим месецима, може се закључити да је овај део Србије климатски најпогодије тло за спортско-рекреативни и здравствени туризам. Анализирајући доступне податке о климатским карактеристикама региона, кандидат је закључио да сви елементи климе овог простора испуњавају релевантне параметре средње-европског и средоземног климата, у смислу да се они уклапају у оптималне индексе сезонског и вансезонског периода, што овом подручју омогућава да постане бањско и климатско седиште Србије.

Водни ресурси региона Западне Србије чине, такође, огроман потенцијал. Веће и мање реке, вештачка и природна језера, као и минерални и термоминерални извори,

пружају могућност развоја не само бањског и здравственог туризма, него и многих других врста: купалишног, стационарног, излетничког, спортско-риболовног итд.

Флора и фауна региона Западне Србије је разноврсна. Овај простор је сачувао богатство густих шума и других биљних врста. Претежно су заступљене шуме храста, цера, граба, црног јасена и букве, а посебно је занимљива ретка биљна врста - Панчићева оморика. Животињски свет региона је, такође, веома разноврстан. Његови шумски простори богати су како крупном тако и ситном и пернатом дивљачи, а водни ресурси садрже разноврстан рибљи фонд. Пространи шумски комплекси, са бројним рекама, омогућавају излетничко-рекреативна туристичка кретања, лов и риболов.

Као други велики комплекс туристичких атрактивности у региону Западне Србије, кандидат истиче богато културно-историјско наслеђе, у које убраја споменичке целине, етнографске вредности, амбијенталне целине итд. Оно је распрострањено на целој територији региона, а највише поред главних путних праваца, на планинским висовима, поред река, минералних извора и слично. Тако распрострањене разноврсне антропогене туристичке вредности и атракције доприносе мозаичности туристичког простора, чиме се отварају велике могућности за обимнији туристички промет.

Бројне манифестације и разноврсни садржаји на овом простору дозвољавају комбиновање различитих елемената туристичке понуде, прилагођене, пре свега, мањим групама туриста или појединцима. То ће, уз непосредност, отвореност, гостољубивост, срдчаност локалног становништва, омогућити укључивање домицилног становништва у туристичке токове, чиме се повећавају могућности његовог запослења. Како кандидат примећује, привредни ефекат манифестација у региону је сваке године све значајнији, јер се оне унапређују и боље организују, што утиче на привлачење све већег броја посетилаца. Етнографска слика региона омогућава организовање светски занимљивих фестивала, презентовање етно производа на туристичком тржишту и слично.

Материјална база, као трећи комплекс туристичких потенцијала, није на задовољавајућем нивоу развоја, јер није грађена искључиво за потребе туризма. Стога јој треба посветити пуну пажњу у будућим плановима и стратегијама развоја. Основни смештајни капацитети налазе се углавном у општинским центрима, бањским и климатским местима. Комплементарни смештајни капацитети нису поуздано дати статистичком евиденцијом, због неадекватне политике организације и кредитирања власника станова и соба. Кандидат сматра да се укупни смештајни капацитети могу брзо повећати стимулацијом развоја комплементарних капацитета, јер они не захтевају велика инвестициона улагања, а могу бити веома флексибилни и приступачни.

У четвртој поглављу дисертације „**Значај туризма у привредном развоју региона Западне Србије**“, кандидат је указао на могућност да развијање туристичке делатности на овом простору може имати одлучујућу улогу у привредном развоју. Два су основна разлога. Прво, туризам је од 50-их година прошлог века до данас имао веома брзи тренд развоја, тако да је у новом миленијуму постао светски феномен. Друго, туристички ресурси региона Западне Србије су веома богати и разноврсни, тако да се могу искористити за покретање селективног туризма. Циљ овог поглавља је да укаже на развојне трендове туризма у свету и могућности уклапања туристичких ресурса региона у њих. У том смислу, кандидат је дошао до закључка да и наша земља, као и друге земље у развоју, може посматрати туризам као неискоришћени потенцијал, који би требало активирати у развојне процесе. У погледу разноврсности туристичких ресурса, њен најбогатији део - регион Западне Србије - има највеће шансе за такав успех.

Да би показао да је могуће остварити тако постављене циљеве, кандидат је, уз помоћ економетријских метода и модела, извршио економско-квантитативну анализу природних ресурса, чији се резултати уклапају у оптималне индексе. Општа економска

оцена ових ресурса у региону Западне Србије је веома добар квалитет, што може омогућити развој селективних врста туризма. Потребно је наћи оне облике који ће бити покретачи развоја туристичке делатности на овом простору, а развој туризма ће покренути и друге делатности. Економско-квантитативно вредновање природних ресурса је, према мишљењу кандидата, само прелиминарни корак ка формирању једне нове заједничке стратегије привредног развоја региона Западне Србије у коме би туризам имао водећу улогу, а тако покренути привредни развој региона би требало да има значајнији утицај и на привредни развој земље у целини.

После анализе природних ресурса, кандидат се окреће валоризацији антропогених вредности. За сада (ни у свету, ни код нас) не постоје прецизне методе вредновања културно-историјског блага. Због тога је он, у овој анализи, извршио поделу антропогених мотива на главне (водеће) и допунске (комплементарне). Они се могу посматрати одвојено, али је много боље да се посматрају заједно, јер њихова коегзистенција може допринети већем утиску код посетилаца. Осим тога, неопходно је валоризацију антропогених атрактивности повезати и са природним вредностима, јер њихова комбинација у свету представља такозвани интегрални туризам, који подразумева да су сви атрактивни елементи неког подручја укључени у његову понуду.

Полазећи од тога, кандидат је извршио детаљну валоризацију перспективних атрактивности у региону Западне Србије. Као најзначајније навео је: Сабор трубача у Гучи, као манифестацију локалног, регионалног, националног и међународног значаја; планину Голију, као перспективну планину за селективне врсте туризма; као и Овчарско-кабларске манастире, који се могу укључити у међанародну прераспodelу Светих гора. Ови развојни потенцијали, у смислу активирања селективног туризма, нису још увек у већој мери искоришћени, па им одговорне структуре на локалном, регионалном и националном нивоу морају посветити већу пажњу у будућности.

Посматрано са аспекта поделе укупног простора региона Западне Србије на равничарски, предпланински и планински, кандидат је дао предлог развијања селективних врста туризма. Он је добро приметио да туристичка кретања у њему нису подједнако распоређена, јер је концентрација туриста на појединим тачкама, линијама и површинама, односно у градским насељима, много већа док су друге, шире, површине, односно такозвана рурална насеља, која имају велики туристички потенцијал, запостављена. Из тог разлога, неопходно је туристички развој региона усмерити у правцу развоја селективног туризма, што би омогућило равномернију просторну дистрибуцију туриста унутар њега, као и развој пратећих туристичких делатности. То би омогућило становништву покретање малог бизниса и нове изворе прихода.

Као најзначајније селективне врсте туризма, просторно распоређене, кандидат наводи следеће: у равничарском делу - градски, религиозни, транзитни, риболовни, манифестациони итд.; у предпланинском делу - рурални, здравствени, излетнички, спортско-рекреативни, дечји и омладински; и у планинском делу - зимски спортско-рекреативни, здравствени, ловни итд. У том смислу, требало би пратити развој у свету и из конкретних примера донети закључке на који начин развијати туризам. Искуства у развоју светских туристичких кретања указују да је неопходно стварање интегралног туристичког производа највишег квалитета. Зато се за регион Западне Србије мора развити један интегрални туристички производ који би био интересантан и за домаће и за стране туристе. Тако би се регион једним делом уклопио у већ постојеће туристичке трендове и позиције, а другим делом би имао и своју индивидуалност.

На крају овог поглавља, кандидат се осврнуо и на конкурентност региона Западне Србије, као туристичке дестинације. Истраживање, спроведено за потребе израде Стратегије туризма Републике Србије, показало је да „кластер“ Југозападне Србије, у погледу конкурентности, предњачи у односу на остале делове Србије.

Резултати истраживања кандидата да регион поседује огроман туристички потенцијал само потврђују раније донету оцену да је конкурентност овог дела Србије највиша.

На бази претходне, укупне, анализе, у *петој*, завршној, *поглављу* дисертације „**Место региона Западне Србије у привредном развоју**“, кандидат је анализирао место и утицај који овај регион има и може имати у привредном развоју Републике Србије. Као прво, кандидат је анализирао основне факторе који ће значајније утицати на будући привредни развој региона и, сходно томе, на његову већу улогу у привредном развоју земље. Ти фактори су: људски ресурси, институционална подршка, мала и средња предузећа, стране директне инвестиције и организовање кластера.

Учешће високо образованих кадрова региона Западне Србије у укупном броју високо образованих на нивоу земље је најмање у поређењу са осталим регионима. Један од разлога је и тај што овај регион нема дугу традицију универзитетског образовања, па кадрови који су се школовали у већим градовима Србије, остали су да раде у њима или су отишли у иностранство. Од недавно овај регион има Универзитет у Новом Пазару, а у плану је оснивање и факултета за туризам у Ужицу, што би, по мишљењу кандидата, у будућем периоду значајно допринело повећању образовног нивоа становништва.

Институционална подршка је веома значајан фактор привредног развоја. Набрајајући институције које су надлежне за помоћ и подршку привредном и регионалном развоју у нашој земљи, кандидат се посебно осврће на резултате Агенције за осигурање и финансирање извоза. Посматрајући кредите које је ова Агенција доделила извозницима по регионима током 2012. године, указано је на то да је учешће региона Западне Србије знатно веће од учешће региона Централне и Југоисточне Србије. Оно се креће око једне четвртине одобрених кредита у земљи, што показује да овај регион има значајнију улогу на нивоу земље када је реч о извозу.

Подршка привредном развоју региона Западне Србије значајна је и на локалном нивоу. Кандидат наводи конкретне примере како поједине општине и градови подстичу развој привреде и предузетништва у својим срединама и, на крају, констатује да локалне самоуправе кроз доношење различитих развојних докумената (стратегија одрживог развоја, стратешки и акциони планова итд.), дају туризму све већу улогу у том процесу.

Следећи значајан фактор привредног развоја су мала и средња предузећа. Користећи податке из Извештаја о малим и средњим предузећима, кандидат је показао да је учешће региона Западне Србије, по изабраним критеријумима (број предузећа, промет, бруто додата вредност, извоз и увоз) веће од учешћа региона Југоисточне Србије, иако је његово учешће у укупном броју становника најмање међу регионима. Поред тога, кандидат наглашава да се број малих и средњих предузећа, из године у годину повећава, јер је стопа преживљавања у свим областима региона изнад 50%, чиме се показује да овај регион има све већу улогу на нивоу Србије.

Србија, у новом миленијуму, представља једну од најпознатијих инвестиционих локација у централној и источној Европи. Како Народна банка Србије не објављује званичне податке о страним директним инвестицијама по областима и општинама, то се кандидат ослонио на податке Агенције за страна улагања и промоцију извоза, која је развила сопствену базу инвестиција (садржи податке о инвестицијама већим од пола милиона евра). У том погледу, кандидат табеларно сагледава по изабраним критеријумима (вредност улагања, сектор улагања, број радних места итд.) највеће инвеститоре у све четири области. Из ове анализе, он закључује да су улагања у туризам веома мала и да управо улагање у туристичку делатност може допринети привредном динамизацији региона и његовој већој улози на нивоу земље.

Пошто туризам представља изразито хетерогену делатност, која је зависна од других привредних делатности и грана, кандидат сматра да, у том погледу, треба

посветити посебну пажњу повезивању привредних субјеката из различитих делатности, односно формирању кластера. Зато он даје одређене интересантне, предлоге за њихово формирање: туристички кластер „Златибор-Голија“, медицински и здравствени кластер „Анемија“ и пољопривредни кластер „Пештерска висораван“.

Да би сагледао улогу региона Западне Србије кандидат је, поред наведеног, анализирао још неколико показатеља. Прво је у разматрање узео запосленост. Вршећи компарацију запослености у региону Западне Србије са осталим регионима, он указује на могућност повећања запослености у туристичкој делатности. Анализирајући, даље, основне производне фондове, по карактеру изградње и по техничкој структури, показао је да су укупна средства за нове фондове у региону Западне Србије најмања и да износе свега 5% укупних средства Републике Србије, што је изузетно мало у односу на удео који овај простор и његово становништво заузимају на нивоу земље.

Поред тога, кандидат је извршио детаљну анализу туристичког промета, како по областима региона Западне Србије, тако и по регионима Републике Србије. У новом миленијуму, туристички промет је у порасту у свим регионима, а посебно је значајан пораст посета страних туриста нашој земљи. Број страних туриста у региону Западне Србије имао је константни раст, тако да је 2012. године било скоро три пута више страних туриста него 2002. године. У постојећој прерасподели, регион Западне Србије има веће учешће од региона Војводине и Југоисточне Србије. Тако се туризам, како кандидат наглашава, може појавити као покретачка снага развоја привреде региона Западне Србије, што ће утицати и на његову већу улогу у привредном развоју земље.

Посебну целину у оквиру овог поглавља, сходно природи саме теме, кандидат је посветио детаљнијој анализи појединих врста туризма, које могу бити од великог значаја за бржи привредни развој у будућности: бањски, градски, здравствено-рекреативни, сеоски, ловни и риболовни итд.

Код сеоског туризма, кандидат је указао на огромну улогу коју овај регион има на нивоу земље. Највећи број домаћинстава која се баве сеоским туризмом у Србији налази се, управо, на територији региона Западне Србије. Њихов број у укупном броју домаћинстава на националном нивоу износи више од 60%. Простора за даљи развој региона у овом погледу има, јер потенцијали који постоје у њему нису у потпуности искоришћени, имајући у виду да поједина села поседују још увек значајну материјалну базу за даљи развој сеоског туризма.

Велику улогу на нивоу земље, регион Западне Србије може имати и у развоју ловног туризма. Сходно ловној површини, регион Западне Србије има најмање ловишта у односу на остале регионе. У њему је, као и у другим регионима, изузев Војводине и Београда, број ловишта у којима је туризам развијен мањи од броја ловишта у којима туризам није развијен. Кандидат предлаже одређене главне приоритете развоја и унапређења ловног туризма, како би улога региона у будућности била већа.

Како кандидат сматра, развојем различитих врста туризма на селективној основи, регион може стећи компаративну предност у развоју туристичке делатности, што ће покренути и остале привредне делатности и тако убрзати његов привредни развој.

На крају петог поглавља, на добро конципираној и на пракси заснованој појединачној и интегралној SWOT анализи, кандидат даје пропоруке даљег успешног коегзистенцијалног развоја различитих привредних делатности. Посебно је нагласак стављен на развој туризма и пољопривреде, као комплементарних делатности, односно на такозвани агротуристички развој. Ако се остваре предвиђања да ће агротуристички развој убрзати привредни развој региона Западне Србије, сасвим је логичан закључак кандидата да ће његова улога у привредном развоју Републике Србије бити много већа.

У закључном делу дисертације, кандидат посебно наглашава да је у времену дисперзивног развоја туристичке активности, туризам постао значајан фактор који помаже развој нових региона. Ширећи се на периферне, руралне делове, кроз подстицање селективних врста, туризам постаје једна од водећих економских делатности. Због тога, ове околности треба искористити када је у питању покретање привредног развоја региона Западне Србије и земље у целини. Да би се покренуо развој региона, неопходно је окренути се коегзистенцијалном развоју привредних делатности. С обзиром на веома разноврсне природне, антропогене, људске и друге потенцијале, перспективе интегралног, коегзистенцијалног развоја туризма и других делатности у региону су веома добре, у смислу њиховог узајамног развијања.

Закључак кандидата је да регион Западне Србије има релативно повољан географски и геостратешки положај, али се туризам у њему, за сада, налази у узлазној фази. Зато се овој привредној делатности мора посветити изузетна пажња у будућем периоду, са циљем да она постане покретач привредног развоја региона Западне Србије и да, повезано са тим, привредни развој региона значајно допринесе привредном развоју земље у целини.

3. ОЦЕНА ДИСЕРТАЦИЈЕ

Презентирано истраживање туристичких потенцијала у региону Западне Србије и изузетно сложеног проблема испитивања његове улоге у привредном развоју земље, реализовано је као садржајно компактна и конзистентна целина, са пет међусобно комплементарних и интерактивних поглавља. Коришћењем разноврсне литературе и бројних интернет извора, кроз добро компоновану структуру дисертације, дошло се до комплексног и свестраног сагледавања свих потенцијала региона Западне Србије за бржи привредни развој и његову већу улогу у привредном развоју земље.

У докторској дисертацији аргументовано је указано на историјске промашаје који су учињени у прошлости приликом дефинисања регионалне поделе територије наше земље. Исправно се пошло од констатације да ни садашњи законски оквир није одговарајући, јер је у извесној мери резултат одређених политичких компромиса, тако да је питање регионалног развоја и регионалне поделе Србије још увек „отворено питање“. У том контексту, кандидат је пошао од ревидирања постојеће статистичке регионализације Србије, у смислу да је уместо садашња два „законска“ региона (региона Шумадије и Западне Србије и региона Јужне и Источне Србије), предложио постојање три региона: региона Западне Србије, региона Централне Србије и региона Југоисточне Србије. Регион Војводине, регион Београда и регион Косова и Метохије, остали су у садашњим „гранцама“. У регион Западне Србије, он је уврстио четири области: Мачванску, Колубарску, Златиборску и Моравичку и у овим оквирима вршио анализу предмета и циља истраживања.

Аргументи за овакву територијалну поделу Србије су бројни: области региона Западне Србије имају бројне и нераскидиве историјске, географске, саобраћајне, привредне, културне и туристичке везе, тако да представљају једну компактну привредно-туристичку целину. Затим, примена одређеног методолошког поступка захтева да се изврши избор дела територије, који одговара сврси анализе која се врши, што је и учињено. У овом случају, извршена је нова подела територије, чиме се обезбеђује уједначенија подела Србије са територијалног аспекта. Овако дефинисани региони представљају хомогене и функционалне целине, а познато је да будућност лежи у хомогеним и функционалним регионима.

Истичући другачију територијалну поделу Србије, кандидат наглашава да се њен развој мора везивати за туристичке потенцијале, који још увек нису у довољној

мери искоришћени. Јасним теоријским одређењем економских региона и другачијом територијалном расподелом, дисертација је допринела формирању прецизног теоријског и методолошког инструментарјума за дијагнозу и анализу туристичких ресурса на простору региона Западне Србије.

На темељу анализе свих привредних и туристичких потенцијала у региону Западне Србије, докторском дисертацијом су реално сагледане могућности његовог привредног развоја. Јасним и обимним презентирањем туристичких ресурса у региону, дисертација је допринела прецизној дијагнози и анализи различитих врста туризма који се у њему могу развијати. Кандидат је детаљно анализирао расположиве потенцијале за привредни развој у региону Западне Србије и на основу изабраних критеријума, методом компарације, успешно одредио место и улогу региона Западне Србије у привредном развоју земље. Зато се, његов географски положај, природна богатства, људски ресурси и слично, а посебно огроман туристички потенцијал, морају на прави начин валоризовати и искористити, што би могло довести до тога да он буде водећи регион привредног развоја Србије у будућности.

У докторској дисертацији, кандидат конкретно обрађује све природне и антропогене ресурсе значајне за развој туристичке активности на овом простору. Посебна пажња је посвећена прецизном евидентирању, натуралној и вредносној оцени свих природних туристичких атрактивности. Кандидат је пошао од најзначајнијих и најконкурентнијих природних вредности као базне покретачке снаге развоја туризма, као и свих других атрактивности које увек служе као допуна базним.

Регион Западне Србије је велики антрополошки рејон, и у физиономском смислу етнички веома интересантан. Његова етнографска слика омогућава организовање светски занимљивих фестивала, презентовање етно производа на туристичком тржишту и слично. У том смислу, регион пружа велике могућности да се у многим његовим деловима реконструишу историјске приче појединих локалитета сличне онима из Енглеске, где је осам замкова постало светска туристичка атракција.

Природни и антропогени ресурси, као саставни делови туристичког производа и интегрални показатељи комплексног развоја једног простора, свакако су покретачка снага сталног привлачења туриста на ово подручје. Ове атрактивности, такође, омогућавају увек алтернативне позиције правилног размештаја туристичке понуде на целокупном простору Западне Србије.

Кандидат је извршио и анализу најатрактивнијих врста туризма, чиме је показао да постоје изванредни услови за развој: бањског, градског, здравствено-рекреативног, сеоског, ловног и риболовног. Овом анализом, он је приказао структуру и разноликост туристичких мотива на простору Западне Србије, са циљем да се унапреди даљи развој поменутих врста туризма, али и да се укаже на друге врсте које нису довољно развијене, за које постоје предуслови и којима није посвећивана већа пажња у минулом периоду. Наведени врсте туризма могу, уз скромнија инвестициона улагања, дати у релативно кратком временском периоду значајне резултате.

Посебан акценат, у дисертацији, кандидат је ставио на квантитативну анализу оствареног туристичког промета у претходном периоду, како у целини за регион, тако и по областима региона. Закључак је да број долазака туриста из године у годину у новом миленијуму бележи тенденцију раста. Посебно је тај раст значајан у доласцима страних туриста, што треба искористити у будућем периоду.

Посебан допринос дисертације је кандидатово коришћење економетријских модела за вредновање неискоришћених природних туристичких вредности. Израчунати коефицијенти атрактивности рељефа, хидрографских потенцијала, флоре и фауне, као и климе, показују да регион Западне Србије има веома добре услове за развој селективних врста туризма. Пошто су добијени резултати мањи од један, то значи да је

испуњен захтев коегзистенцијалних односа туризма и других делатности, што би значило да развој туризма не смета развоју других делатности, већ су те делатности међусобно развојно комплементарне. Из тога кандидат изводи закључак да, пре свега, развој туризма и пољопривреде као комплементарних делатности, односно такозвани агротуристички развој, може покренути укупан привредни развој региона Западне Србије. За те потребе кандидат је извршио појединачну и секторску SWOT анализу. У свему овоме налазе се и најзначајнији резултати истраживања дисертације.

Методом компарације више различитих фактора за развој, као што су: људски ресурси, мала и средња предузећа, туристички промет итд., кандидат је успешно указао на место које регион Западне Србије тренутно заузима у привредном развоју Србије. При томе, дошао је до закључка да његова улога није одговарајућа, с обзиром на потенцијале којима располаже. Због тога је неопходно да се локалне власти, у свим областима и општинама региона, фокусирају на оне селективне врсте туризма које ће омогућити максималне економске ефекте, уз минимална финансијска улагања. То ће, уједно, по мишљењу кандидата, покренути развој комплементарних привредних делатности, пре свега пољопривреде, што би довело и до веће улоге овог региона у привредном развоју Републике Србије.

Резултати добијени у овој дисертацији могу послужити и као основа за постизањем равномернијег регионалног развоја Републике Србије. Наиме, многи њени делови, односно региони, који су привредно неразвијени или недовољно развијени, имају веома добре потенцијале за развој туристичке делатности. Активирањем и валоризацијом истих могу се смањити постојеће разлике у нивоу привредне развијености у односу на привредно најразвијеније регионе.

Докторска дисертација кандидата мр Милана Нововића под називом „Улога региона Западне Србије у привредном развоју са посебним освртом на развој туризма“ резултат је научног приступа у постављању предмета, циља и структуре истраживања, у оцени резултата реализованих истраживања и предлагању конкретних решења за будући коегзистенцијални развој привредних делатности на простору региона Западне Србије.

У овој дисертацији јасно је постављена тема као истраживачко питање, правилно дефинисано подручје истраживања и правилно изабрана литература, што значи да она у потпуности испуњава постављене захтеве у погледу обима и квалитета рада. Са тог аспекта, дисертација садржи све потребне одреднице оригиналног, квалитетног, научног и стручног истраживачког рада. На тај начин, кандидат је испољио способност научно-истраживачког рада и остварио значајан научни, стручни и оригинални допринос у области привредног и регионалног развоја, а посебно у области развоја туризма и других комплементарних делатности.

Сумирајући бројне закључке, констатације и резултате, до којих је дошао истраживањем у својој дисертацији, кандидат је, између осталог, успео да адекватно одговори на кључна питања постављена на основу изабраног предмета истраживања: *Какве су могућности привредног развоја региона Западне Србије кроз развој туристичке делатности и каква је улога тог региона у привредном развоју земље у будућности, ако се крене путем коегзистенцијалног развоја привредних делатности?* При томе, кандидат је дао и неке конкретне предлоге за превазилажење постојећег стања чијом би се реализацијом омогућило брже развијање туристичке делатности, која би уједно покренула и развој осталих привредних делатности.

Научни допринос дисертације кандидата мр Милана Нововића огледа се у томе што су резултати истраживања, до којих се дошло у овој дисертацији, потврдили постојање заиста великих, а недовољно искоришћених природних и антропогених ресурса за развој туризма у региону Западне Србије. Полазећи од те чињенице,

одговорне структуре у њему морају упорно настојати да туризам постане водећа привредна делатност, која би кроз коегзистенцијалне односе са другим привредним делатностима допринела бржем привредном развоју, а тиме и већој улози коју би овај регион имао на националном нивоу.

Пошто је у овој докторској дисертацији дат нови предлог статистичких региона, добијени резултати могу послужити и приликом редефинисања даљег макроекономског и регионалног развоја наше земље, а посебно туристичког развоја региона Западне Србије. За сада има мало научне и стручне литературе о овом делу Србије, па у извесном смислу дисертација има за циљ да покрене даље научне и стручне анализе о великим потенцијалима Западне Србије, без обзира на њене дефинисане оквире.

Резултати добијени истраживањем у оквиру ове докторске дисертације имају и изванредан практичан допринос. Најзначајнији и за праксу апликативни део је економско-квантитативна оцена тржишне и просторне вредности природних атрактивности које је кандидат израчунао савременим економетријским методама, као и предлог просторног размештаја појединих врста туризма на подручју Западне Србије. То ће, свакако, послужити, пре свега, онима који непосредно раде на пословима планирања и управљања развојем у бројним предузећима, организацијама и институцијама не само из области туризма већ и других привредних делатности.

Темељан и аналитичан приступ кандидата омогућио је да се из резултата, овог истраживања, добију бројне конкретне смернице и предлози за даљи успешан развој туризма и других делатности у региону Западне Србије. Извесне предлоге, свакако, треба шире размотрити, јер они нуде универзална решења неких проблема, који се могу применити и у привредном развоју Републике Србије и свих њених региона.

4. ЗАКЉУЧАК И ПРЕДЛОГ КОМИСИЈЕ

Комисија за оцену и одбрану докторске дисертације кандидата мр Милана Нововића, имајући у виду све напред наведене чињенице, позитивно оцењује докторску дисертацију. У том смислу, Комисија предлаже Наставно-научном већу Економског факултета у Нишу да прихвати извештај о оцени докторске дисертације мр Милана Нововића под називом „УЛОГА РЕГИОНА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ У ПРИВРЕДНОМ РАЗВОЈУ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА РАЗВОЈ ТУРИЗМА“ и да одобри њену јавну одбрану.

У Нишу, 23. марта 2015. године

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

1. Др Живорад Глигоријевић, редовни професор
Економског факултета у Нишу

2. Др Зоран Аранђеловић, редовни професор
Економског факултета у Нишу

3. Др Петар Веселиновић, редовни професор
Економског факултета у Крагујевцу
